

RELIGIJSKE I DRUŠTVENE ODREDNICE HODOČAŠĆA

Jakov Jukić

S blagdanskim se slavljem ne iscrpljuju svi unutrašnji sadržaji pučke religije. To je samo središnji događaj u narodnoj pobožnosti. Druga tematska cjelina pučke religije bit će iskazana s fenomenom hodočašća. Njoj treba odmah pridodati — kao logički nastavak — ljudski čin religijskih zavjeta. U današnjem općem buđenju zanimanja za sveto moderni čovjek dakle nije samo pokušao ispuniti svoju duboku potrebu za religioznim svečanostima nego je također nastojao obnoviti drevne obrede hodočašća i zavjetovanja.

Hodočašća u pučkoj religiji

Već je na prvi pogled lako utvrditi da između blagdana i hodočašća postoje velike razlike. Dok je vjerska svetkovina odabrani i izvanredni trenutak svetog vremena, dotle je hodočašće neko uporno i zanosno traženje svetog mjesta. Iz spomenutog određenja proizlazi da je hodočašće zaobjelo primjerenije nemoći »palog«, »tjelesnog«, »grešnog« i »slabog« čovjeka, nego što je to blagdan. U hodočašću vjernik putuje k svetome ili ide u potragu za njim, što znači da će ga tek na kraju teška puta možda naslutiti. Unatoč toj srodnosti s čovjekovim naravnim potrebama, pojavu hodočašća nećemo detaljno obrađivati, jer je tema o pohodima svetome u našoj stručnoj literaturi najviše istraživana, iako gotovo isključivo s teologijsko-pastoralnog stajališta.¹ Mi ćemo se međutim više baviti hodočašćem kao tipom vjerskog izraza i općim mjestom u povijesti religija.

Teorija nam nudi obilje dobrih i uspješnih određenja fenomena hodočašća. Sve one opisuju hodočašće kao pobožno putovanje, hod i pohod pojedinaca ili vjerničkih skupina svetome mjestu. Poticaj pak tim odlascima poglavito je religiozan, a u drugom planu svjetovan. Zato su ljudi u svim vremenima obavljali hodočašća. Na svetim mjestima obnavlja se snaga svijeta, dok božanstvo biva uprisutnjeno znakovima svoje milosti. Štoviše, u svetištima i prošteništima sakralno se otvara čovjekovim tjelesnim i duševnim potrebama, postoje mu posebno naklono i prisno. Hodočašće je velika molitva naroda na putu prema vječnoj nadi.

¹ Josip Nagy, »Sveta mjesta«, u *Bogoslovska smotra*, 36, 3—4, 1966, str. 679—702; Vjekoslav Milovan, *Hodočašće kao osobit oblik štovanja Marije i sveta-taca*, u *Bogoslovska smotra*, 44, 1, 1974, str. 105—118; Celestin Tomić, *Sveta mjesta i Židovi-kršćani*, u *Bogoslovska smotra*, 47, 4, 1977, str. 445—456; Ivan Koprek, *Hodočašća u svjetlu pastoralne teologije*, u *Obnovljeni život*, 37, 4, 1982, str. 357—370; Marijan Biškup, *Temeljne značajke pučke pobožnosti*, u *Bogoslovska smotra*, 53, 2—3, 1983, str. 183—193; Zvonimir B. Šagi, *Sakrament pokore u sklopu hodočašća*, u *Bogoslovska smotra*, 53, 2—3, 1983, str. 207—215; Mato Zovkić, *Crkva putujuća i suputnička*, u *Bogoslovska smotra*, 54, 4, 1984, str. 486—515; Adalbert Rebić, *Fenomen hodočašća u Bibliji i u Islamu*, u *Bogoslovska smotra*, 54, 4, 1984, str. 516—527.

S obzirom da je hodočašće jedno od temeljnih očitovanja religiozna bića, neće se o njemu moći razmišljati izvan egzistencijalnih pitanja naše sudbine i spasenja. U tom kontekstu valja reći da je hodočašće zapravo paradigma svake ljudske bitne situacije. Sam život je golemo hodočasničko putovanje. *Homo viator* se javlja kao posljedica neuspjeha *homo sapiensa*. Čovjek je u svojoj srži putnik, nomad, stranac na ovome svijetu, duhovno nesmiiren, *Ahasver*, beskućnik, koji neprekidno pita i išće, ali ne nalazi smiraj i zato opet kreće na put. Hodočašće je metafora naše zemaljske kobi i usuda, ali i njihovo religiozno razjašnjenje: domovina nam je na Nebu, a ne na Zemlji. Usporedbu između hodočašća i ljudske sudbine moguće je povući samo u odrednicama simboličkog jezika. A taj je jezik eminentno religiozna podrijetla. Stoga se u mitskim alegorijama i parabolama naša ljudska egzistencija najbolje predočuje kao neprekidno hodočašćenje. Za one što dublje misle i upornije traže postaje s vremenom očito da se crta razgraničenja između zbilje života i pustolovine hodočašća polako gubi. Biti hodočasnik ili biti samosvojan čovjek gotovo je u ontološkoj perspektivi isto.

Da je izvorište potrebe za hodočašćenjem neraskidivo svezano za čovjekovu religioznost, pokazuje činjenica da je upravo priprosti narod — gonjen nagonom i željan pobožna doticaja s onostranim — često prvi stvarao svetišta i prošteništa koje je tek poslije crkvena vlast prihvaćala i priznavala. Vjernički puk odlazi na put i traži sveto, nada se i saziva spas duše i tijela. To isto čini svaki čovjek — pa i onaj do kraja sekulariziran — kad pogleda istini u oči i otkrije da je putnik i nemirno biće bez zavičaja. Ukratko, hodočašćenje je neotklonjiv poziv svakog čovjeka. Vjernik samo taj poziv živi i osvješćuje u religioznoj dimenziji.

U daljnjem rasklapanju fenomena hodočašća valja najprije poći od ljudskih povoda za izbivanjem. To znači da treba pitati koji su to razlozi i poticaji što navode vjernike na dalek put traženja svetoga. Vidjeli smo, sasvim općenito, da je to samo sveto. Ali ono se nikada ne iskazuje jednoznačno nego u mnoštvu likova i prilika. Zato i hodočašća mogu biti poduzeta iz različitih sakralnih pobuda. Najrašireniji je onaj vid koji se odnosi na posjet mjestima gdje je božansko biće bilo očitovano na posebno jasan način. Drugim riječima, hodočašćenjem se obavlja spomen na neko važno iskonsko zbivanje svetoga. Tako u židovskoj religiji vjernici rado odlaze na mjesta gdje se Jahve objavio ili napravio dobro djelo. Ta su sveta mjesta počeli posjećivati već Abraham, Izak i Jakov, a poslije je pobožni židovski puk samo nastavio i produžio s istom religijskom tradicijom. Hodočasnici u stvari obnavljaju sjećanje na Jahvine zahvate u povijest izabranog naroda. A ta zbivanja su sveta, jedinstvena i od vječnosti zajamčena. U doba sudaca Izraelci svake godine obnavljaju u mjestu Šekem svoj Savez s Bogom, što pokazuje još veću ukorijenjenost naroda u svoje sakralne izvore i sudbonosne začetke starozavjetne objave.

Indija je prva po raspostranjenosti i učestalosti hodočašća. Nema u njoj religije koja ne bi zagovarala potrebu stjecanja duhovnog iskustva pohađanjem svetih mjesta. Hinduistički hodočasnici — zvani *Sādhu* — idu prije svega u posjet onim predjelima gdje su njihova božanstva u

osvit vremena živjeli arhetipsku povijest. Inače, najviše se slavi bog Šiva. Bezbrojna svetišta privlače mnoštvo pobožna naroda. Nije drugačije ni s buddhizmom. U namjeri da ožive i uprisutne sjećanje na svog učitelja, vjernici doslovce ponavljaju put kojim je nekada prošao Buddha. Zato hodočaste u Lumbinu, kraj nepalskog grada Kapilavastu, gdje se Buddha rodio; u Bodh-Gayā, na teritoriji Uruvelā, gdje je bio »prosvjetljen« ili »probuđen«; u Sarnāthu, na Benaresu, gdje je izrekao svoju prvu propovijed poslije »prosvjetljenja«, i konačno u gaj kod Kušināgare, gdje je umro i ušao u *nirvānu*. U svojim oproštajnim govorima Buddha je proročki predvidio da će njegovi učenici obavljati hodočašća u četiri spomenuta grada, upozorivši ih na duhovne koristi koje takvom praksom mogu postići. Dapače, u kasnijem buddhizmu proširilo se vjerovanje da onaj tko s pobožnošću umre za vrijeme hodočašćenja odmah ulazi u sretniju vječnost. Za kršćane je sveti grad bio i ostao Jeruzalem, prostor gdje je Kristovom mukom i smrću otkupljeno palo čovječanstvo. Ali također i druga mjesta u koja je za života navraćao Isus Krist. Hodočašćenjem u Svetu zemlju vjernik dakle ne budi samo u sebi sjećanje na Bogočovjeka nego doživljava u sadašnjost svete događaje i spasenjske pouke. Stoga, ako netko želi postati kršćaninom treba ta zbivanja uporno nasljeđivati.

U istu grupu razloga za hodočašćenje, iako manjeg značenja, spadaju vjerničke posjete svetim grobovima i relikvijama. Izdvojiti ćemo samo nekoliko primjera. Crteži i reljefi što se pojavljuju na zidovima hramova pokazuju da su stari Egipćani znali za religijske obrede žalobnog hodočašćenja. U kasnijem razdoblju uvode se zajednički odlasci na grobove boga Ozirisa. To je bog pogreba, namjesnik vječnosti, vladalac podzemlja, sudac duša pokojnika. Svake godine ponavljaju vjernici u kulturnom obličju epizode iz njegovog života: ubojstvo, ukop i uskrснуće. Sličan smisao ima smrt Muhamedova unuka Huseina u šiijskoj sljedbi. Nakon pogibije u Karbali odrubljena mu je glava bila odnesena u Damask kalifu Yazidu. Huseinov grob u džamiji — *mašhad Husayn* — postao je tako središte svih velikih hodočastvenih pothvata šiijskih muslimana, koji se na godišnjicu njegove smrti sakupljaju i dozivaju u sjećanje *ta'ziyya*, izraz što označuje sve patnje i mučeništva Alijinih sinova, kao i progone te religijske zajednice. U buddhizmu je pak više poznato čašćenje relikvija. Zemaljske ostatke svojeg učitelja — kosti, zube, kosu — brižno čuvaju njegovi učenici u posebnim relikvijama. Nad urnama i ugarcima izgorjela drvca od vatre lomača, uzdignuta su kružna zdanja *stūpa* ili *chaitya*, kupolasta oblika. U njima su bile pohranjene relikvije Buddhe i drugih proroka, sveti spisi, skupocjeni obredni predmeti, molitve, slike. Na Ceylonu ih zovu *dāgaba*, a u Tibetu *ciorten*. Za Ašoku se priča da je sagradio oko 100 tisuća *stūpa* ili pagoda. Ti spomenici su ubrzo postali privlačnim ciljem hodočasnika iz cijele Azije, na široku prostoru od Indije do Kine i Japana.

Očito da je kršćanstvo brojem štovanih grobova i relikvija nadišlo sve ostale religije. Srednji vijek je doba masovnih i nezaustavljivih hodočašća svetim mjestima. Tu je dakako u prvom redu Kristov grob, a onda razna počivališta svetaca, mučenika, blaženika, djevoja i crkvenih uglednika. U Rimu se nalaze grobovi apostola Petra i Pavla. Relikvije preplavljaju katedrale i crkve. Zato ni najmanja seoska kapelica nije

ostala bez ukrasa neke relikvije. Obuzetost sakupljanjem svetih moći uzelo je tolikog maha da je crkvenim vlastima počelo zadavati ozbiljnu brigu. Sve se častilo i stavljalo u relikvije: kosti, oči, krv, nos, uši, prsti, ruke, zubi, ostaci obuće, dijelovi odjeće, pepeo i ulje. U Trieru se čuvaju Kristove haljine, u Kölnu relikvije Triju kraljeva, u Santiagu di Campostella grob sv. Jakova, u Loretu Nazaretska »sveta kućica«, a u Turinu sv. Platno.

U nekim religijama hodočašćenje je vjerska obveza i sakralna dužnost. Nju nalazu svete knjige dotičnih religija. Ta dužnost postaje daljnim razlogom da se ljudi okupljaju i polaze na teški put traženja svetog mjesta. U židovstvu su svi muškarci morali tijekom godine hodočastiti u Jeruzalem i to na tri glavna blagdana: Pashu, Pedeseticu i svetkovinu Sjenica. Evandjelje bilježi da je Krist u svojoj dvanaestoj godini života također ispunio dužnost hodočašćenja u Sveti grad. Ipak, u islamu je najviše došlo do izražaja shvaćanje da je hodočašćenje religiozna obveza.² Za muslimane hodočašće u Meku spada među pet temeljnih obrednih dužnosti, *arkān al-din* ili *arkān al-islām*. To je istodobno i pet neotuđivih stupova njihove vjere. Barem jednom u životu svaki je odrasli musliman dužan posjetiti Meku i ondje kružiti unutar zida *Ka'abe*, poljubiti crni kamen, piti vodu iz zdenca Zemzem, popeti se na brdo Arafat i primijeti životinjsku žrtvu u dolini Mina. Vjernik je od tih ritualnih obveza oslobođen samo u iznimnim slučajevima koji su juridičkom pedantošću nabrojani u šerijatskom zakonodavstvu. Osim spomenutog velikog hodočašća, što se zove *hadž* ili *hagg*, vjernici često upriličuju male pobožne pohode koje imenuju *umra*.

S ovim zacijelo nisu nabrojani svi poticaji hodočašćenju. Vjernici i iz drugih razloga odlaze na put u razna svetišta. Jedan od njih je tjeskobna želja za duševnim i tjelesnim ozdravljenjem. Zato se oko crkava, svetih slika, relikvija i grobova stišću i s puno nade traže milost ozdravljenja slijepi, hromi, uzeti, kljasti, neizlječivo bolesni, zaostali i nepokretni. Svi oni žele ozdraviti i postati slični drugim ljudima. Hodočašćenje radi ozdravljenja od raznih bolesti poznavali su najviše Grci, iako treba pretpostaviti da je ta sakralna praksa bila stara koliko i sam čovjek. Grčki vjernici odlaze u svetište boga Asklepija kojemu se mole za ozdravljenje. Još prije povijesničar Strabon piše o čudesnim izlječenjima u hramovima Serapisa, dok za Epidaur pripominje da je bio neosporno središte kulta bogu Asklepiju, posvuda znanom dobročinitelju bolesnih ljudi. O velikim hodočašćima tom božanstvu također izvješćuju Pausanije, Ovidije, Ksenofan, Aristid i Aristofan. Tragovi njegova kulta nalaze se čak u Egiptu, Rimu i dalekoj Aziji. U kršćanstvu su osobito marijanska prošteništa postala uvirom milijunskih masa pobožna pučka. A među njima su relativno najbrojniji baš bolesnici. Jer, svatko je od nas na neki način prvi susjed smrti. Bolesnici zazivaju zdravlje u Lourdesu, Fatimi i u tisuću sličnih mjesta. Napušteni od ljudi i prepušteni smrti, hodočasnici se utjeću Mariji i svecima. Kad je čovjeku najteže, onda mu sveto dolazi u susret. Zato vjernici opsjedaju svetišta

² Jacques Jomier, *Rôle et importance du pèlerinage in Islam*, u *Lumière et Vie*, 15, 79, 1966, str. 80—92.

i traže čudo božanskog iscjeljenja — pomoć koje svjetovno ne uspijeva nikada dati.

U širem smislu može se dakle reći da vjernici posjećuju sveta mjesta iz približno dva razloga: radi zadovoljenja svojih duhovnih i svojih materijalnih potreba. Razumljivo da će prvih biti daleko više jer je fenomen hodočašća prvenstveno religiozni čin. Neke smo razloge za hodočašćenje već spominjali — obnavljanje božanskih događaja, blizina svetih ljudi i predmeta, vjerska dužnost i želja za ozdravljenjem — pa nam preostaje da druge samo kratko naznačimo. Najdublja je svakako potreba za besmrtnošću i sretnom vječnošću. Taj sakralni egzistencijal neiskorjenjivo je zasađen u svaku ljudsku narav. Zato hodočasnici hrle u svetišta i mole se za spas svoje duše. Eleuzijski misteriji u Grčkoj, primjerice, bili su pohađani baš u tu svrhu. Upućenima u tajne obrede — kojim se točno ne zna sadržaj i značenje — zajamčeno je trajno blaženstvo poslije smrti. Pinard govori o hodočasniciama koji jedini znaju tajnu svršetka svijeta, a Sofoklo o tri puta sretnim vjernicima koji sudjeluju u otajstvenim činima, jer će na taj način sigurno naći svoju besmrtnost u podzemlju. Nije onda čudno što se pobožan narod, žedan nade u vječni život, okreće od blještavih božanstava Olimpa i odlazi hodočastiti u Eleuzij. No ostavimo Grčku. Posjet svetištima bit će učinjen i radi drugih duhovnih razloga: osobne pobožnosti, ispaštanja teških grijeha, prosvjetljenja, zahvalnosti za primljene milosti, prinosa žrtve, ispunjenja nekog zavjeta, obraćenja na življenu vjeru, blizine smrti, iskupljenja poročne prošlosti, obećanja spasenja, očekivanja mističkih viđenja, čudesa, nadnaravnih pojava, ukazanja, privatnih objava, tajnih znakova i sudbinskih poruka.

Ne treba zaboraviti ni na čovjekove materijalne potrebe. Negdje na polovici puta između duhovnih i materijalnih potreba stoji religijska pojava proricanja budućnosti. Mnogi hodočasnici odlaze na sveta mjesta da bi otkrili svoju sudbinu. Tajna budućnosti uvijek je uznemiravala ljudsku misao i maštu. Svatko bi htio zaviriti iza zastora sadašnjosti i naslutiti buduće događaje. Poznato je proročište u Delfima. Prisutnim je hodočasniciama bog Apolon — preko svojih *exegetai* — odgovarao na pitanja o tijeku života što im predstoji. Jamačno da iz čisto materijalnih potreba ljudi također znaju moliti i usrdno tražiti pomoć: u teškoćama i nevoljama svakidašnjeg života, a radi probitka, uspjeha žetve, škole, dobre ženidbe, zdravlja bližnjih, mira u obitelji ili sretna putovanja. Religijskim podzemljanima ne treba za to odveć zamjeriti jer je njihova zemaljska nesigurnost i bitna oskudnost opet u krajnoj crti sakralna kategorija.

Nabrojili smo glavne motive koji pokreću vjernike na hodočastvena putovanja i posjet svetim mjestima. To dakako u većoj ili manjoj mjeri vrijedi i za sve danas postojeće religije. Poslije ovog prvog dijela slijedi opis samog putovanja koje je inače glavni sadržaj fenomena hodočašća. Jer, baš se po tome hodočašće razlikuje od drugih religijskih iskaza u pučkoj pobožnosti.

Odlazeći na put hodočasnici napuštaju homogeno područje sigurnosti i ulaze u heterogeni svijet neizvjesnosti, rizika, nepoznatih ishoda, opasnosti. To je zapravo pohod posve drugačijem i neredovitom. Zato će

vjernici tijekom putovanja biti stavljeni u stanje povećane prijemljivosti na sveto i božanstveno. Postaje onda razvidno zašto hodočasnici uvode posebne obredne radnje koje ih potiču na tu posebnost: pranje i čišćenje tijela, odricanje od svih raskošnosti i rasipanja. U vrijeme hodočašćenja ljudi napuštaju redovite poslove, odgađaju plaćanje dugova, obustavljaju sporove i svađe. Štoviše, to je razdoblje istinskog mira, pa nema nasilja, zabranjeni su tjelesni odnosi, povodi žutnji, lov, ubijanje životinja, obaranje drveća. Dok traje hodočašće nadvladan je dakle i potisnut stari i grešni svjetovni čovjek.

Upravo kao putovanje hodočašćenje je prije svega neka kolektivna askeza. Putovati nije lako, posebno je to bilo teško u stara vremena. Traže se veliki napori, ustrajnost, žrtve, odricanje. Opasnost vreba na svakom koraku, a nesigurnost dolazi neprestance u susret. Umor, žeđa, glad, zima, bolest i smrt uvijek prate hodočasnike na njihovu putu. Iz povijesti religija znamo da su putovi do svetih mjesta bili obično vrletni i nepriступačni. Kršćani su do Jeruzalema morali prolaziti kroz guste šume i niz strme obale, izloženi napadima drumskih razbojnika i morskih gusara. Muslimani su jahali na devama, pržili se na suncu i lutali po bespućima pustinja. Najbrojnije grupe dolaze iz Sirije i trebalo im je mjesec dana da bi prevalili put od Damaska do Medine. Iz Egipta se išlo još više vremena. Duge karavane hodočasnika dolaze također iz Iraka i Jemena. Na njih su stalno vrebali beduinska plemena, spremna na pljačku i ubojstvo.

Vjernici nisu bili izloženi samo prirodnim neprilikama nego još i podvrgnuti strogim pravilima ponašanja — određenim od strane religijskih zajednica — koja su u prilikama hodočašćenja imali za svrhu da pojačaju stanje stege, duhovne ozbiljnosti, samozataje, discipline i askeze u putnika. U starih naroda Južne Amerike hodočašćenje je primjerice bilo obilježeno prestankom ratovanja i osveta. Sirijski vjernici, što su putovali u Hijerapolis, morali su ošišati kosu, obrijati obrve i brkove prije ulaska u grad. Jednako će tako postupati vjerni muslimani. Dolazeći u Meku trebali su se nalaziti u stanje spolne čistoće i svetosti, zvanom *ihram*. Riječ je o jednom tipičnom obredu posvećenja koje oslobađa hodočasnike od profanog svijeta, po imenu *ihlal*. Da bi to postigli muslimani se pridržavaju mnogih zabrana i uputa: ne šišaju se i ne češljaju, ne režu nokte, ne briju brkove, seksualno ne opće, ne prolijevaju krv. Sirijski pak hodočasnici u vrijeme putovanja uopće ne spavaju u krevetu nego na goloj zemlji. U Egiptu se svećenici uzdržavaju od alkohola, dok pitagorejci ne piju vino.

Hodočasnici idu dalje u svojem asketizmu pa često ne samo što prihvaćaju brojne neugodnosti na putu nego i dobrovoljno nadodavaju nove. razvijajući pri tome kreposti strpljenja, siromaštva, molitve, upornosti, pokore i križa. Kad Crkva hodočasti — *Ecclesia peregrinans* — iskazuje se kao pokajnička i smjerna zbiljnost. To je istodobno razlog da se u njoj — pod uvjetom da u nesigurnosti hoda zemljom — sve više razvija duh zajedništva i solidarnosti. Kud god prolazili, hodočasnici svugdje nailaze na pomoć i uslugu bližnjih. Posebne bratovštine brinu se za iznemogle putnike, a redovničke zajednice i pobožni kršćanski puk podižu uz putove ubožnice, gostinje i sirotišta. Hodočasnici nisu dakle

samo točke izaravanja duhovnosti, koja sebe besplodno grije, nego taj izvanredni numinozni ugođaj šire na sve strane, kud god prolaze i koga god susretnu.

Sve je to potaklo poznavaoce religijskih fenomena da usporede hodočašća s inicijacijama u arhaičkim narodima. Jer između napora i teškoća putovanja, s jedne strane, i kušnja u inicijacijskom postupku, s druge, postoji nevjerojatna sličnost. Radi se o klasičnom »teškom putu« — kušnji — junaštva i izdržljivosti. Hodočašće je paradoksalna pobjeda čovjeka nad prostorom, na isti način kao što je blagdan pobjeda nad vremenom. Treba naime doći do kraja puta i hrabro izdržati sve tegobe kretanja kroz mnogostruku ugroženost. U Etiopijskom plemenu Galla hodočasnici najprije obdržavaju posebna pravila čišćenja tijela i izbjegavanja hrane da bi se potom natjecali u borbi sa svetim zmijama i lavovima u ritualu što ga zovu *Abba Muda*. A to je već čista inicijacijska putanja. Zato se može reći da su hodočašće i inicijacija — gledano s religijskog motrišta — dva jednaka obreda prelaza od svjetovnog na sakralno, od iluzornog i prolaznog na zbiljsko i vječno, od smrti na novi božanski život. Za vrijeme hodočasničkog hodanja, kroz labirinte svih mogućih kušnji, vjernici zapravo izlaze iz jučerašnje, profane i prividne egzistencije i za trenutak ulaze u novi život, stalan i svet.

S putovanjima se međutim ne završava hodočašće. Treba još stići i posjetiti sveto mjesto. To je treći tematski sklop u našem prikazu. Uostalom, pohod svetištima je jedini i istinski cilj hodočašćenja. Odatle njegova važnost. No dok su hodočasnička putovanja — po svojoj asketičnosti — prilično slična, sveta mjesta su napadno različita. Ima zaista bezbroj odredišta prošteničkih pothvata. U pretpovijesnim i starim kulturama svaki je predmet ili događaj mogao postati sveto mjesto. O tome nas iscrpno obavještava fenomenologija religije.³ Vjerojatno da su sveta mjesta nekad bila vezana uz posve beznačajne predmete ili događaje u prirodi. To je mogao biti recimo običan kamen, stijena, špilja, voda, izvor rijeke, zemlja, more, brdo, oluja, vatra, svijetlo, stablo, kosti, grob, životinja.

U kasnijim razdobljima bogatstvo oblika »svetih mjesta« donekle iščezava, iako se neki od njih trajno ustaljuju i postaju arhetipovi hodočastvenih posjeta. Tako muslimani i danas posjećuju i časte sveti kamen u *Ka'abi* ili *Čabi*, što podsjeća na ponašanje arhaičkoga čovjeka spram neobičnih vrsta kamena u njegovu okolišu. Tu su također stablo i kosti. U mjestu Kandy na Ceylonu vjernici obožavaju Buddha zub, dok u svetištu Anūradhapura hodočasnici slave stablo. Vrlo su česti religiozni posjeti izvorima i vrelima. U tome su se posebno isticali stari Kelti. Oni su upriličavali velika hodočašćenja na toplim izvorima i vrelima, ponajviše u Galiji, što je posvjedočeno arheološkim nalazima u hramovima koji su bili podignuti kod izvora voda. Slične obrede poznaje japanski šintoizam. U uskoj svezi s izvorima su rijeke. Za hinduiste je Ganges sveta rijeka. I brda znaju postati mjesta hodočašćenja. Tako u Japanu

³ Friedrich Heiler, *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, Stuttgart, 1961, str. 565.

vjernici odlaze častiti vulkan Fuji ili Fudžijama na otoku Honshu. To je inače tipično sveto mjesto. Božanstvo *Yama-tsu-ni* je zaštitnik svih brda u Japanu. U Tibetu je sveto brdo Rtsa ri, u Kini Tzichan, a u Africi Kilimandžaro. U Bibliji se pak spominju svetišta na uzvišicama, kao Karmel i Betel.

Posebnu skupinu »svetih mjesta« čine gradovi. U Siriji su to bili Hije-rapolis, Biblos i Afka; u Tibetu monaška središta Lhasa, Samye, Gaden, Tashilumpo, Sera; u starom Egiptu mjesta Bousiris, Boubastis, Memphis, Abydos, Karnak. Pripadnici sljedbe Sikha hodočaste u svoj zlatni Amri-tsar, a hinduisti poznaju čak sedam svetih gradova: Benares, Hardwar, Kancipur, Mathurā, Dvārakā, Ayodhyā i Ujajaini. U Burmi buddhistički vjernici odlaze hodočastiti u Mandalay, grad na rijeci Irrawaddy. Kršćanstvo je tijekom povijesti oblikovalo četiri glavna odredišta svojih slavlja: Rim, Santiago di Campostella, Tours i Köln. Ne treba zaboraviti ni na Jeruzalem koji je ostao i dalje najprivlačnijim ciljem svih kršćanskih hodočašća, a ni Carigrad, prvu riznicu svetačkih relikvija u pravoslavlju. Grobovi će također postati sakralna mjesta redovnog vjerničkog okupljanja. U Egiptu se hodočastilo na grob Ozirisa u Bousirisu, a drevni narodi, što nastavahu današnji Peru, odlazili su u masovne pohode monumentalnim građevinama megalitskog tipa — čiji se ostaci još prepoznaju — i ondje u veličanstvenim obredima častili svoje mrtve. Spominje se Kōyasan u Japanu, gdje pobožni narod hodočasti golemoj nekropoli u kojoj mrtvi nalaze vječni mir. Muslimani pak odlaze na svete grobove svojih svetaca — *walis* — a najpoznatiji su među njima: Muin al-Din Chišti u Ajmeru, Abud ul-Karandir i al-Gilani u Bagdadu, Jalāl al-Din Rūmi u Qunyiju. U kršćana su to — da samo neke izdvojimo — grobovi sv. Franje u Assisu i Male Terezije u Lisiexu. Židove hodočaste u Jeruzalem kad se u njega preselio Kovčeg zavjetni. Mjesta raznih ukazanja i poruka lako se pretvaraju u omiljena odredišta vjerničkih posjeta i velikih liturgija. U tome prednjače Marijine čudotvorne slike: Guadalupe u Španjolskoj, Meriazell u Austriji, Einsiedeln u Švicarskoj, Czestochowa u Poljskoj i Marija Bistrica u Hrvatskoj. U zadnje vrijeme vjernici osobito rado i brojno hodočaste na mjestima gdje se Marija ukazala: La Salette, Lourdes, Fatima.⁴

Hodočašća se završavaju s blagdanskim slavljem. To je ujedno i četvrti sastojak fenomena hodočašća. Na svetom mjestu obavljaju se razne obredne svečanosti. Spomenimo najprije vjerničko obilaženje ili ophode oko sakralnih predmeta, a onda ritualno dodirivanje svetih stvari i upotrebu čudotvorne vode. Konačno, tu spadaju radnje klanjanja, žrtvovanja, moljenja i obredna pranja. U prostoru i vremenu zasvjedočen je zaista nepregledan broj istih ili sličnih religijskih gesta. Sve one dolaze na kraju hodočašćenja. Tako na Madagaskaru domoroci časte divinizirane junake i pretke — *Vazimba*. Njihovi su grobovi mjesta slavljeničkog

⁴ Fenomenologija i antropologija religije ne pitaju da li se neko čudesno ukazanje zaista zbilo ili nije. To je za njih sporedna stvar. Važno je da li su hodočasnici povjerovali u čudesno ukazanje. Čim se taj religijski čin vjerovanja zbilo za fenomenologiju i antropologiju religije čudo već postoji. U teologiji je upravo obratno.

okupljanja. Prije toga hodočasnici se kupaju i čiste na svetom izvoru. Ceremonije traju osam dana, a kroz to vrijeme se prinose obilni darovi u plodovima, mlijeku i životinjama. Prearijske plemenske zajednice u Indiji — zvane Gond ili Khond — svetkuju svake godine svoje božanstvo *Lingo Pen*. Tijekom slavljenja izvode komplicirane plesove u kojima sudjeluje na tisuće mladih hodočasnika.⁵ U Rodeziji se obavljaju hodočašća i prinose žrtve na grobovima kraljevskih predaka. U hinduista se središnji blagdanski čin zbiva na rijeci Ganges i zapravo sav iskazuje u velebnom obredu kupanja. Dok vjernici ulaze u očišćavajuću i spasavajuću vodu na nebu istodobno bivaju veličani u najvećoj slavi */Mahābhārata*, III, 85/. Hodočašćenje se sastoji od silaženja niz pet glavnih stepenica — *ghat*. Obrede prati neprekidno moljenje — *japa* — s kojim se aziva uprišutnjenje božanstva — *avatarā* — na mjestu gdje se obavlja hodočašće.

Zanimljivo da židovi za pojam hodočašća rabe naziv *hag* koji ima značenje blagdana.⁶ Drugim riječima, svetkovina je u tolikoj mjeri postala nezaobilaznim mjestom u hodočašćenju da se često s njim izjednačuje. U kršćana je to zaključno slavljenje još više naglašeno. Dovoljno je spomenuti samo Lourdes u kojemu posjetioци svetišta doživljavaju vrhunac hodočašća baš na velikim liturgijskim obredima.⁷ Tu su svečane mise, duge procesije, noćni ophodi s upaljenim bakljama, moljenje krunice od jutra do večeri, euharistijski sastanci, javne molitve, pjevanje himni, prinos darova, zavjetne izjave, služenje bolesnika, upotreba svete vode za piće, kupanje i polijevanje. Naravno da ni muslimani ne zaostaju u slavljenjima završetka hodočašća. Već pri ulazu u Meku vjernici oblače posebne bijele haljine, najavljujući početak blagdana. U šiiita je Hasan čašćen s javnom ceremonijom žalosti — što pada 10 *muharrama* — na način da se u Karbali slijevaju mase vjernika iz sedam gradova na veliku svečanost sjećanja na njegovo mučeništvo.

Ovo su zacijelo, samo neki primjeri slavljenja blagdana koji su vezani uz hodočašće. Mnogi dobri poznavaoци pučke religije drže da je ta završna svetkovina sastavni dio hodočašćenja.⁸ Sa stajališta vjernika to zbilja stoji. Ako se problem promotri strukturalno i fenomenološki — tražeći bit religijskog oblika — onda je moguć drugačiji zaključak. Postoji naimo uočljiva razlika između blagdana i hodočašća. U prvom slučaju riječ je o pokušaju da čovjek dohvati sveto vrijeme i privremeno ukine svjetovno vrijeme, dok u drugom slučaju pokušava dohvatiti sveti prostor i privremeno ukinuti svjetovni prostor. Te dvije pojave međutim nisu jednake. Zato blagdanski iskazi ne spadaju u hodočašća, premda u vjerničkom životu s njima čine nerazdvojivu cjelinu. U tom smislu hodočasničko svetkovanje — kao posebna religijska kategorija — ne pripada fenomenu hodočašća nego blagdana.

⁵ Christoph von Fürer-Haimendorf, *The Raj Gonds of Adilabad*, London, 1948, str. 104—122.

⁶ Helmer Ringgeren, *La religion d'Israël*, Paris, 1966, str. 63.

⁷ René Laurentin, *La persistance de la piété populaire*, u *Concilium*, 81, 1, 1973, str. 143—154.

⁸ Alphonse Dupront, *Pèlerinage*, u *Dictionnaire des Religions*, Paris, 1985, str. 1301.

Hodočašća na kušnjama svjetovnosti

Pokazali smo da je hodočašće jedan od mnogih medija što stoje na raspolaganju za dohvat svetoga. No uspješnost spomenutog pothvata u velikoj mjeri ovisi o tome koliko je iskrenosti i istinske religioznosti čovjek pošao na put da traži sveto. Još više koliko je dugo u čestitosti i pobožnosti uspio izdržati. Ta situacija je krajnje dramatična jer zlo zna prevariti i najbolje među vjernicima. Zato nema jamstva da se i hodočašćenje neće u različitim prilikama izvitoperiti. Religioznom čovjeku naime hodočašćenje nije cilj nego sredstvo za pristupanje obzoru svetoga, pa je uvijek moguće da sredstvo bude zamijenjeno s ciljem, dotično da vjerničko hodočašće postane obično svjetovno putovanje. U tom pogledu dopušteno je pisati o hodočašćima i na drugačiji način nego što je naš.⁹ Ulazeći u vidokrug svjetovnoga hodočasnici podliježu svin. zakonima ovoga svijeta. Prevladat će u njima pohlepnost, želja za bogatjenjem, duh natjecanja, ratničke strasti, osvetničke namjere i mržnja. Sveto iščezava, pojavljuje se profano. To je druga medalja hodočašća, njihov pad, izokretanje, degeneracija. U dugoj povijesti — katkad više ili manje izraženo — sveta su mjesta znala postati velika središta gospodarskog interesa. Zbog toga razloga religijska odredišta bivaju izvlaštena od svojih prvobitnih sakralnih vrednota i zadobivaju obilježja svjetovno-gospodarskog žarišta.

Tu bolnu povijest nećemo ovdje ispisivati. Dovoljno je ako upozorimo samo na neke najčešće zloporabe. Iako je Krist najavio razorenje hrama, kršćanski su vladari već od početka gradili goleme i raskošne crkve. One su po svojem izgledu bile čista suprotnost siromaštvu hodočasnika. Uz dalek put što je vodio do Jeruzalema — *Itinera Terrae Sanctae* — iznikoše ne samo skromna svratišta nego i krčme, trgovišta, sajmišta, vojničke postaje, cirkusi i zabavljališta. Lažljivi prodavači »čudotvornih« slika i »relikvija« zalijetali su lakovjerne hodočasnike svojim ponudama, a svakojaki su ih opsjenari nemilosrdno varali i ucjenjivali. Dapače, mnogi od hodočasnika počinju se odmetati u drumske razbojнике, lutalice, kradljivce, plaćenike i zločince. Ozračje pobožnosti izazivalo je u ljudskoj naravi želju za oprečnim postupcima. Praznovjerje je jačalo, a vjerski fanatizam zahvaćao sve više pobožni puk. Ni čudoređe nije baš uvijek bilo primjereno uzvišenom cilju. Tako je sv. Bonifacije već u VIII. stoljeću govorio kako je hodočašćenje u Rim opasnost za poštenje velikog dijela žena. Ne treba se stoga čuditi što je Crkva u više navrata zabranjivala svojim redovnicama da odlaze na sveta mjesta.

S hodočašćem je bila usko povezana pojava trgovine s relikvijama. Štoviše, sveta su putovanja najviše i omogućila tu trgovinu. Posjećujući udaljene krajeve na Istoku — gdje se čuvaju prve dragocjenosti kršćanstva — vjernici su nehotice postali širitelji i prenositelji svetih moći. U početku se to činilo uredno i pobožno, dok se ubrzo nije pretvorilo u izvor velikih zarada i špekulacija.¹⁰ Relikvije su hodočašćima prenošene

⁹ Norman Foster, *Hodočasnici*, Zagreb, 1986, str. 225.

¹⁰ Patrick J. Geary, *The Ninth-Century Relic Trade, A response to popular piety?*, u zborniku *Religion and the People*, Chapel Hill, 1979, str. 12.

iz jednog dijela kršćanskog svijeta u drugi, postajući istodobno sredstvo širenja vjere i jačanja papinske moći. U kasnijim razdobljima situacija se potpuno obrnula. Sad se iz Rima — jednom sakupljene — svete moći šalju natrag na Istok. Pape su bez protivljenja prihvaćali ta »putovanja« relikvija jer su ona snažila ugled Rima kao prijestoljnice carstva i središta kršćanstva.

Trgovina relikvijama u kasnom srednjem vijeku toliko se razgranala da je prijetila svim religioznim vrednotama hodočašća. Već je sv. Augustin javno korio tu pogubnu pojavu. Prodaja svetih moći — kako navodi u knjizi *De opere monachorum* — neka je tvarna podjela udova kršćanskih mučenika i svetaca. Na Istoku su počeli čak rezati mrtva tijela blaženika i djevoja u bezbroj malih komadića, povećavajući tako njihovu prodajnu cijenu. Nastala je prava jagma za relikvijama. Zato su sve više ulazili u optičaj lažne moći. Priča se da je puk jedne oblasti u Italiji htio ubiti pustinjaka sv. Romualda samo zato jer se bojava da će izgubiti svećeve kosti. Karlo VI. darovao je nogu svojeg pretka sv. Ljudevita IX. dvama ujacima, koji su je jednostavno podijelili. Posjed svetih moći donosio je golemo bogatstvo i ugled u društvu. Uvoz lažnih relikvija iz Istoka i trgovina s njima dovela je do toga da je Koncil u Lyonu 1274. godine morao zabraniti štovanje svetih moćiju koje su novootkrivene, naravno ukoliko njihovo čašćenje nije bilo iznimno odobreno od rimskog pape.

Proces se propadanja religioznih sadržaja nije zaustavio na trgovini relikvijama nego je išao dalje. Svojim približavanjem i onda preobrazbom u križarske ratove hodočašćenja su doživjela još veći povijesni »pad«. Do toga doba hodočasnik nije smio uopće nositi oružje. Kad mu je to papa Urban II. dozvolio postao je i protiv svoje volje preteča križara. Tako je bio uspostavljen neki prelaz od čina hodočašćenja na pothvat svetoga rata, što je usprkos imenu očiti silazak u područje svjetovnoga.

Križarske je ratove prvi zamislio Urban II, onaj što je dozvolio nositi oružje hodočasnicima. To očito nije bila puka slučajnost. Koncil u Piacenzi i Clermont-Ferrandu 1095. godine traže od kršćana da napuste međusobne sukobe i da se okrenu Istoku jer odanle prijeti opasnost zbog nadiranja islama. U početku je to išlo oprezno, s iskrenim nastojanjem da se ne povrijedi društveni i moralni poredak. Stoga papa strogo zabranjuje da u prvom križarskom ratu sudjeluju klerici bez odobrenja svojih crkvenih poglavara, a oženjeni laici bez suglasja svojih žena. Usprkos tome, nije se moglo spriječiti da se stvore ratnički i nasilnički pokreti koji su vrlo brzo izgubili religiozni biljeg. O zabranama je naime malo tko vodio računa. Prvi križarski rat doduše predvode moćni feudalci, ali duhovni mu je vođa ipak papinski legat Ademaro od Monteila, biskup Le Puya. Križarski su ratovi prvotno bili nerazdvojno povezani s hodočašćima i posjetima Svetom gradu. Poslije se izdvajaju i postaju vojnički pothvati te sve manje služe oslobođenju Kristova groba. Križarski su ratovi zapravo jedno veliko naoružano hodočašće. U tom pogledu križari često uživaju povlastice. Daju im se oprostiti od grijeha, a poginuli za vrijeme trajanja borbi dobivaju čak časti mučenika. Jezik kojim se opisuju križari, pravna jamstva i duhovne koristi njihova statusa gotovo da

ih izjednačuju s hodočasnicima. Osim križara osniva se red Templara koji religioznom odgoju dodaju strogu vojničku pouku viteškog tipa. Tako se između križara i hodočasnika briše jasna crta razgraničenja. Hodočašćenje u to doba uvire u ratovanje, a molitva u pravo neprijateljstvo. P. Lemerle drži da su križarski ratovi monstrozna degeneracija hodočašća. Na žalost, taj je »pad« teško izbjeći jer je neiskorjenjivo uključen u sudbinu čovjekove želje da iskaže sveto u svjetovnim oblicima.

Potvrdu za naravnost i stalnost takva »pada« može se naći podjednako u svim religijama. Dovoljno je ovdje spomenuti muslimanski sveti rat — *džihad* — u kojemu je međutim mnogo teže uočiti svezu s hodočašćenjem.

Iako riječi sveti rat nema u arapskom jeziku, vjerojatno da *džihad* — uza sva ublažavanja o kojima će biti poslije riječ — treba uzeti pretežno u tom određenju. *Džihad* u širem smislu znači nastojanje da se postigne neki cilj, a u užem napor da svugdje zavladaju Božji zakoni. Putovi su do toga različiti. Jedan od njih je i vojnički napor. *Kuran* predviđa njegovo odvijanje i završetak, kao i naknadnu podjelu dobara i zarobljenika. Svetim ratom nasilno se nameće muslimanstvo, stavljajući nevjernika pred izbor: obraćenje ili smrt. Zato *Kuran* razlikuje zemlju Islama odnosno *dār al-Islam*, od područja rata ili još neislamiziranog dijela čovječanstva, što je obuhvaćeno izrazom *dār al harb*. Negdje je *džihad* obveza muslimanskog vjernika — recimo u ismailita — dok se u pokretu *hārigita* sveti rat već institucionalizira i postaje peti temeljni religiozni sastojak vjere. Oni što padnu »na putu Allaha« ili »na strani Allaha« — *fi sabīl Allāh* — postaju mučenici — *shahīd* — i dobivaju u raju osobite nagrade. Poginuli za Allaha ne smiju biti nazvani mrtvima jer su »živi, hranjeni milošću u Gospodinu« /III, 169/.

S opisom svetih ratova, krajnjom točkom izrođenja hodočašća, naš prikaz nije dovršen. Potrebno je ukazati na oporbe što su nakon toga slijedile, a idu od protestantske kritike i prvih duhovnih pokreta do potpune spiritualizacije hodočašćenja.

/Nastavak slijedi/

RELIGIOUS AND SOCIAL DETERMINANTS OF PILGRIMAGE

Summary

Pilgrimage is one of the thematic wholes within the phenomenon of folk religion. To journey towards the sacred or to go on a pilgrimage is in fact the same thing. Therefore it could be said of a pilgrimage that it is a travel or voyage of an individual or a group to a sacred place. It is within this context that we must ask for the reasons of pilgrimage, and in this light that we must see its content as well as its acts and aims. At the end of the paper the author cites some examples of the degeneration and decay of the religious content within the phenomenon of pilgrimage, such as crusades in Christendom and the holy war in Islam.